

ОДАМ БЎЛИБ ТУГИЛСАММИКИН?

ЁХУД ЧИНГИЗ АЙТМАТОВНИНГ УМУМСАЙЁРАВИЙ ИЗТИРОБИ

Жўраев Нарзулла Косимович

Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси мудири профессор

Аннотация:

В этой статье вы увидите, насколько широк, красочен, полон страданий мир мысли Чингиза Айтматова, а его человеческая философия так же противоречива, как и сам человек. Но смелый, мужественный, очень решительный. Вы поймете, что сила гения невидима в его крайней доброте, оптимизме, восприятии вселенной в целом, человечества в целом. В то же время, если мы посмотрим на литературу с точки зрения духовно-этической, воспитательно-духовной потребности, то глубоко понимаем, что каждое человеческое мировоззрение, интеллектуальный потенциал, образ мышления имеют непосредственную социальную сущность, и эта сущность есть основа, определяющая настоящее и будущее человечества. В представлении Чингиза Айтматова всестороннее развитие человека представляет собой огромный общественно-исторический процесс. Вы понимаете, что это живое явление, которое постоянно обогащается, развивается и совершенствуется.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, духовно-этический, образовательно-духовный уровень личности, художественное мышление, глобальное развитие, глобальные проблемы.

Инсоният хаёти ривожланиб боргани сари глобал тараққиёт глобал муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Бугун бир миллат ўз миллий қобиғида тўлақонли, бахтли, саодатли яшаши мумкин бўлмай қолганлигини дунё чуқур англамоқда. Ўзаро бир-бирини тушуниш, бир-бирини англаш, бир-бирини қадрият сифатида баҳолай билиш, эҳтиёжга айланмоқда. Маданиятлараро мулоқотнинг қалб билан, онг билан, тафаккур билан ва қолаверса, иймону эътиқод билан боғлиқ эканлигини англаш долзарб масалага айланмоқда. Ана шундай маънавий-рухий бўҳронлар жараёнида миллати, элати, диний эътиқоди, танасининг ранги ва ақидаларидан қатъи назар умумий хонадонимиз бўлган Ер шарини асраш, унинг истиқболи олдида

жавобгарликни чуқур ҳис қилиш Чингиз Айтматов ижтимоий фалсафасининг бутун моҳиятини белгилайди. Инсон виждонини уйғотиш, унинг иймонини жонлантириш, мардлик, жасурлик, инсонпарварлик туйғуларини кўзғатиш ҳисси адиб асарларининг туб моҳиятини белгилайди. Инсон ўзининг инсон эканлигини унутмаслиги, ўзини ўзи қадрият сифатида англаши ва жамият ҳаётида ўзини қадриятга айлантира олиш орзуси, балки армони Чингиз Айтматов бадий тафаккурининг таянчи ҳисобланади.

Адабиётга маънавий-ахлоқий, маърифий-руҳий эҳтиёж нуқтаи назаридан қарасак, у ҳар бир инсон дунёқараши, ақлий салоҳияти, тафаккур тарзи бевосита ижтимоий моҳиятга эга эканлигини ва бу моҳият инсониятнинг бугуни ва истиқболини белгилайдиган асос эканлигини чуқур англаймиз.

Чингиз Айтматов тасаввурида инсоннинг ҳар томонлама баркамол ривожланиши улкан ижтимоий-тарихий жараён. У доимий равишда ўзини ўзи бойитиб, ривожлантириб, такомиллаштириб борадиган тирик ҳодиса. **Инсоннинг маънавий-ахлоқий, маърифий-руҳий даражаси жамият моҳиятини, унинг тақдирини белгилайди.**

Чингиз Айтматов фалсафий тафаккурининг бутун моҳиятини умуминсоний қадриятлар ташкил этади. Қирғиз болакайи (“Оқ кема”), Жамилага (“Жамила”) ўхшаган бева келинчак сингари оддий одамлар қалби орқали бутун инсоният – у япон бўладими, инглиз бўладими, хитой ё араб бўладими, рус ёки ўзбек бўладими, бундан қатъий назар, инсон кечинмаларини, орзулари ва армонларини, севинчлари ва ситамларини юксак маҳорат билан баён этади ва умуминсоний кечинмалар чўққисини ташкил этади. Шунинг учун Ер юзидаги саккиз миллиард одам Айтматов образларида ва ғояларида ўзини кўради. Бундай ғоятда кенг тафаккур ва маънавий-руҳий занжир одамларни авлоддан авлодга боғлаб туради, оламни яхлитлигича англашга ва бир бутун Ер шари тақдирини учун жавобгар эканлигини, масъуллигини тушунишга чақиради. Охир-оқибатда **Ер шари бизнинг ҳаммамизнинг умумий хонадонимиз, нажот майдонимиз, бугунимиз ва истиқболимиз, бутун саодатимиз ва таназзулимиз билан боғлиқ бўлган муқаддас маконлигини англашимизга олиб келади.** Инсонпарварлик ғояларининг узундан узоқ, мингйилликлар қаъридан бугунгача давом этиб келаётган қадриятларини ривожлантиришни, уларнинг генетик асосларини чуқур ўзлаштириш орқали тўпланган маданий қадриятлар ва ақлий тажрибаларни ишга солишимизни тақозо этади. Ч.Айтматов ғоялари ана шундай умумсайёравий моҳият касб этади. “Момо

Ер” қиссасида уруш йиллари фожеаларини ифода этилади. Асар бош қахрамони ёши улуғроқ Тўлғаной ва Она-ер мулоқоти тарзида яратилган. Она образи айтиш мумкинки, Ер юзидаги барча аёлларнинг кечинмаларини, қалб изтиробларини, севинчларию андуҳларини ўзида мужассам этган. У тинчликни истайди, бахтли, саодатли ҳаётни кўмсайди. Зотан, хотиржам яшаш, осудалик билан турмуш кечириш инсоният орзуси! Бироқ Тўлғаной уни ҳаммадан кўра чуқурроқ тушунади, ҳаммадан кўра кенгроқ тасаввур қилади. Инсон – Она ва Она замин ўртасидаги мулоқот, кўнгил изхори, дарду ҳасратлар, нафрату муҳаббат муножоти фалсафий-бадий оҳангда баён этилган. Бу мулоқотда тинчлик ва инсопарварлик, ватанга бўлган муҳаббат, ижтимоий тараққиёт ва саодатли ҳаёт бош ғоя қилиб олинган. Тарихий тақдирнинг аянчли даврида инсон моҳияти ва унинг ижтимоий мазмуни ғоятда юксак даражада ифода этилади. Инсон буюк кашфиётлар, оламшумул ихтиролар қилиш билан бирга айни ана шу умусайёравий тараққиётни издан чиқаришга, инсоният мингйилликлар мобайнида эришган ютуқларини барбод этиш қудратига ҳам эга. Шу билан бирга инсон баъзан шу даражада майда, тор манфаатлар қурбонига айланиб қоладики, бу ўзининг шахс сифатидаги қадриятини мутлақо англамасликдан, ўзини ўта майдалаштириб, хашаротлар билан тенглаштириб қўйганидан келиб чиқади. Дейлик, кундалик маиший ҳаётда икки қўшни бир қарич ер устида талашади. Бири “Ана шу бир қарич ер маники” деса, бошқаси “Сеникимас, меники” дейди. Ёқалашишади, юз кўрмас бўлиб кетишади. Ваҳоланки, уларнинг оёғи остида жимгина турган, инсоннинг ниҳоятда тубан, разил, пасткаш, худбин ва майдалигидан қалби зардобга тўлган Замин эса “Сенларнинг иккаланг ҳам меники” деяётганини англашмайди. Бунга ақллари ҳам етмайди. Момо Ер ғоятда марҳаматли, мурувватли, мушфиқ ва меҳрибон эканлигини тасаввур ҳам қилишмайди. Чингиз Айтматов фалсафасида оддий кундалик ҳаётдаги келишмовчиликлар, зиддиятлар, қарама-қаршиликлар, ўта тор манфаатипарастлик устун келган ҳолатлар орқали инсон фожеаси ғоятда чуқур таҳлил қилинади. Тўлғаной она ва Она Ер мулоқоти ана шу тарзда умуминсоний тафаккурнинг буюк чўққисига айланади.

Тўлғаной онанинг изтироблари кишилик жамияти тақдири, инсон моҳияти, унинг маънавий-ахлоқий олами ва мураккаб, зиддиятли феъл-атвори орқали намоён бўлади. Чингиз Айтматовнинг тафаккур дунёси, унинг буюк идеаллари Тўлғаной она кечинмаларида ўз ифодасини топган. Инсон қандай

жонзот?, У қандай олам?,- деган саволга она кечинмалари орқали жавоб излайди. Тўлғаной она тимсолида миллати, ирқи ва мақсадларидан қатъий назар барча оналарнинг орзу-армонларини Ер шари тақдири билан боғлиқ бўлган ва инсоният истиқболи учун жавобгарликни ҳис қилган мушфиқ ва меҳрибон, эзгулик тимсоли бўлган умумбашарий Она образини яратади. Момо Ер – одамзотнинг онаси. Ер юзидаги саккиз миллиарддан ортиқ инсонга ризку рўз, ҳаёт, бахт, саодат ҳадыя этаётган замин кечинмалари юксак фалсафий мушоҳада тимсолига айланган мушфиқ онанинг ғамғусор қалби яраланган, руҳияти шикаста, айна пайтда улғувор ва маҳобатли Она тимсолидир. Фалсафий мушоҳада шу даражада чуқурлашиб, умуминсоний моҳият касб этадики, Ер шарининг, бутун мавжудоднинг ўтмиши, бугуни ва истиқболи ниҳоятда дардчил, айна пайтда баланд оптимистик кайфиятда кашф этилади. Бу Айтматов фалсафасининг ғоятда кенг қамровли космик кенгликлар тимсолидаги кўринишидир. Жуда тез ўзгараётган дунё, тобора авж олаётган манфаатлар тўқнашуви, худбинлик ўзининг янгидан янги қирраларини намоён қилаётган мураккаб бир шароитда инсон кечинмаларини, қалб изтиробларини икки мўътабар она тимсолида кўриш мумкин. Бу умумдунёвий ва умуминсоний ҳаёт тақозоси, истиқбол олдидаги жавобгарликнинг ёрқин намунаси сифатида ҳар бир одам мудроқ қалбининг уйғонишига, виждонининг покланишига олиб келади. Натижада, **Чингиз Айтматов фалсафаси инсон ва инсоният, одам ва олам истиқболи билан боғлиқ бўлган буюк тафаккур сифатида ўз қудратини намоён этади.** Айтиш мумкинки, Чингиз Айтматов асарларида битта яхлит ва узлуксиз тизим, маънавий-ахлоқий қарашлар илгари сурилади ва у концептуал моҳият даражасига кўтарилди. Айтматов маънавий-ахлоқий концепциясининг маънавий парадигмасида халқ оғзаки ижоди, афсоналар, асотирлар, ривоятларнинг бир неча минг йиллик анъанавий эволюцияси, унинг тадрижий ривож ва кишилик тараққиёти жараёнларидаги ўрни катта аҳамият касб этади. У оддий ривоятлардан, афсоналардан умуминсоний мантиқ излайди ва уни муваффақиятли таҳлил қилади. Афсоналар ва ривоятларни бугунги тезкор, шиддатли жараёнларга табиий ҳолатда боғлаб, истиқболга қаратилган, мантиқий асосланган фикрларни илгари сурадики, бу адибнинг ғоятда улкан фалсафий тафаккурдан, ҳаёт фалсафасини ғоятда чуқур англаган улкан имкониятидан далолат беради. Ана шундай ҳолатда Чингиз Айтматовни йирик файласуфгина эмас, айна пайтда руҳшунос, тарихчи, этнограф, демограф,

физик, астроном сифатидаям тасаввур қилиш мумкин бўлади. Унинг ҳар қандай асарларининг асосий лейтмотиви умумпланетар моҳиятга асосланади. Тарихий, фалсафий мазмуни, ижтимоий моҳияти чуқур психологик таҳлил, маънавий-маърифий ва бадий тафаккурнинг бетакроп ходисаси сифатида намоён бўлади.

Чингиз Айтматовнинг мантикий асосларига назар ташлар эканмиз, битта буюк кадрят кўзга яққол ташланади: инсон фақат ўз шахсий ҳаётини юксак ахлоқ ва маънавият асосида қургандагина ўзини тўлақонли инсон сифатида намоён эта олади. Инсоният тараққиёти, замонавий цивилизация эса фан-техника тараққиёти билан бирга ахлоқий муносабатларни асос қилиб олмаса таназзулга учрайди.

Чингиз Айтматовнинг “Кассандра тамғаси” романи жаҳон адабиётида кутилмаган воқеа бўлди. Филофей образи нафақат кишилик ҳаётини, бутун борлиқни ўзгартирувчи ва айни пайтда ҳар бир инсоннинг ўзи ҳақида ўйлашига, ўзининг кимлигини, қанақа одамлигини, нималарга қодирлигини ўйлаб кўришига, англашига, ўзига ўзи муносиб баҳо бера олиш каби ички маънавий қудратга, руҳий иродага эга бўлишга даъват этадиган афсонавий воқелик. Кайҳоний монах Филофей бу оламнинг бутун кирдикорларини – яхшилигию ёмонлигини, эзгулигию ёвузлигини, ёруғу қоронғу томонларини фавқулудда изтироб ва кучли маънавий ирода билан очади.

Баён этилишича, муртак-эмбрион она қорнида икки ҳафталигидаёқ ташқи оламни ҳис қилди. Кишилик ҳаётидаги барча яхшилигу ёмонлик, муҳаббату нафрат, эзгулигу ёвузлик, бағрикенглик, мурувватлилик, ўзаро ҳурмат туйғулари билан бирга, сотқинлик, мунофиқлик, ҳасад, кўраолмаслик ҳисларининг ўзаро тўқнашувларини кичкина хужайра ыила бошлайди. Ана шундай мураккаб драматик ҳолатда муртак-эмбрион “одам бўлиб туғилсаммикан, туғилмасаммикан?”. Бу нобакор дунёда, инсон деган нокасу нотавон жонзот туфайли абгор бўлган, хиёнат, сотқинлик, мунофиқлик қуршаб олган иркин ҳаётда туғилишим, яшашим шартми?, деган иккиланишлар изтиробини чекади. Бу – даҳшат! Бу – фожеа! Бундай ғоятда драматик ҳолатни ифодалаш у ёқда турсин, уни англашнинг ўзи одамдан махсус тайёргарликни, фалсафий тафаккурни, бой мушоҳадани тақозо этади. Ч.Айтматов романдаги айни ана шу мураккаб ҳолатни қуйидагича изоҳлайди: “Бу фантазиямнинг марказий ўзаги одам организмнинг туғилгунига қадар ҳам фикрлаш қобилиятига эгаллиги –

келажакда бўладиган воқеаларга ўзининг муносабатини билдириш ва она қорнидаги ҳаётнинг дастлабки ҳафталаридаёқ фалокат сигналини узатиш қобилиятининг борлигидир. Сўнгра бу қобилият сўнади, эмбрион бўладиган воқеаларга аста-секин кўникиб боради. Шундай қилиб, пешонаси тамғали Кассандраларнинг кейин туғиладиган фарзандларининг тақдири салбий бўлади, дейилади романда”. Демак, Касандралар кўпаяпти, урчиаяпти. Оламини ифлослик, полидлик қамраб олаяпти. “Туғилсаммикан, туғилмасаммикан...” Ҳали одам бўлиб улгурмаган, **ҳали одам қиёфасига кирмаган хужайранинг мутлақ покиза, табиий ва илохий томондан стерилланган оламдаги – она қорнидаги ҳаётида шунчалик изтиробга тушиши инсон қанчалар буюк ва тубан эканлигини кўрсатмайдими? Инсоният келажаги инқирозга учрамаяптими?! Айтматов буюк фалсафасининг моҳияти мана қаерда очилади!**

Ҳужайра ёвузлик тимсоли бўлган онасининг кирдикорларини сезиб турибди. Унинг феъл-атворини, қарашларини, хатти-ҳаракатларини ҳис қилаяпти. **Нахотки мен ҳам генетик жиҳатдан, ирсий боғлиқлик нуқтаи назаридан ёвузлик тимсоли бўлиб дунёга келсам, инсониятга фақат ёмонлик қилишдан роҳатланадиган бедаво одамга айлансам,** деган афсус-надоматдан азоб чекаяпти.

Чингиз Айтматов ҳали туғилмаган, ҳали одам шаклига кирмаган эмбрион қобилиятини бир неча ҳолатларда кўради. Жумладан, фикрлаш ва тақдирини олдиндан билиш, ўз муносабатларини билдириш, яхшилик билан ёмонликни, эзгулик билан ёвузликни фарқлаш, қаршилик кўрсатиш, рад қилиш, маълумлик ва номаълумликни ажратиш ва ниҳоят вақт ўтиши билан кўникиш. Юқоридаги ҳолатлар кўз илғамас зарранинг ўзига хос имкониятлари. Бироқ вақт ўтиши билан мавжуд вазиятга кўникиш ҳисси инсон феноменида унинг маънавий-ахлоқий оламини белгилайдиган муҳим омил ҳисобланади. Кўникиш – инсонга хос. У ҳар қандай ҳаёт шароитига мослашишга эҳтиёж сезади. Бироқ бундай кайфиятнинг икки жиҳати бор. Биринчиси, инсон мажбур бўлганидан турли қарама-қаршиликлар, зиддиятлар, мунофиқликлар оламида ўзини асраш, буюк идеалларини, олий мақсадларини рўёбга чиқариш учун кўникишни имконият деб тушунади. Бу маънавий юксак, маърифатли инсонларгагина хос бўлган олий фазилат. Кўникишнинг иккинчи салбий жиҳати борки, бу иродасиз одамларни пассивлаштиради, уларнинг кайфиятида бефарқлик, лоқайдлик, боқимандалик, охир-оқибатда эса ҳаётдан

умидсизлик иллатларини кучайтириб юборади. Афсуски, жамиятда иккинчи тоифа одамлар қатлами кенгайиб, Инсон деган олий хилқат ҳашоратга, курт-кумурсага айланиб бораяпти. Улар кадриятларни кемириб, инсоний туйғуларни сўндиришмоқда. Чингиз Айтматов инсониятни, ҳаммани биринчи тоифадаги одамлар қаторида кўришни истайди. **Кассандра – она! У, айтиш мумкинки, глобал маънода нацизм, фашизм ва коммунизм сингари инсон ва инсониятга қарши ёвузлик ғояларининг асосчиларини дунёга келтирган. Бизнинг давримизда эса Бен Ладен, Шомил Басаев, қолаверса, лаънати Тоҳир Йўлдош ва Жума Намангонийларнинг муртад онасидир. Маиший ҳаётда эса ҳасад, кўролмаслик, фитна, иғво, сотқинлик, мунофиқлик, хиёнат ва ҳоказоларнинг волидаси!**

Филофей осмондан туриб инсониятнинг ягона макони, нажот майдони Ер юзидаги фазилатлару иллатлар, яхшиликлару ёмонликлар, эзгуликлару ёвузликлар тўқнашувини кўрар экан, охир замон ҳақидаги изтиробли хулосаларга келади. Бу Чингиз Айтматовнинг Филофей образи орқали ифодаланган қалб изтиробларини ёрқин фалсафий-руҳий ақидаси.

Ана шу тарзда одам ва олам, инсон ва табиат ўртасидаги зиддиятли муносабатлар фалсафий таҳлил этилади. Буни Чингиз Айтматов қуйидагича изоҳлайди: “Агар эмбрион-ҳомила ташқи дунёдан ҳеч қандай ахборот олмаганида ёки фақат яхши ахборот олганида туғилишга тўппа-тўғри йўл олган бўлар эди. Лекин, ёмон-салбий, азоб-уқубат кутилаётгани ҳақидаги ахборотлар бундай қарорга келмасликка сабабдир. Кассандра тамғаси – ҳали она қорнида яшаб охирги замонни безовта бўлиб кутаётган эмбрионнинг ичкаридан бераётган акс садосидир. Бу эса уни табиий ҳаётга интилишини йўққа чиқаришга ундайди. Мабодо бундай салбий ўйлайдиган эмбрион охири-оқибатда туғилса, бу фақат мажбур этиш оқибатида туғилишдир. У туғилганидан сўнг мажбур этилганига жавобан ўзи куч ишлатишга мойил бўлади. Бу жуда мураккаб руҳий драматизм. Дунёдаги савдойилар, жаллодлар, жиноятчилар, ўғрилар, текинхўрлар, ишёқмаслар, зўравонлар, сталингитлерлар ёки гитлерсталинлар мана шу тарзда туғиладилар”. Бу ўта мураккаб, фалсафий-психологик ҳолат. Бу биологик мавжудотнинг моҳиятига ақл орқали кириш, унинг ҳолатини ва истикболини аниқлаш билан боғлиқ бўлган жуда катта ва айни пайтда ўта нозик тафаккурни тақозо этади.

Дунёни ёвузликдан асраш мукинми? Борлиқни, табиатни, ягона нажот ва ҳаёт манбаи бўлган Она Заминни ёвуз кучлардан ҳимоя қилиш мумкинми?

Жонзотлар орасида фақат Инсонгина энг охирги ёмонликларни қилиши мумкин. Чунки унга ақл, тафаккур, фикрлаш имконияти берилган. У барча эзгуликлару ёвузликларни ақл билан қилади. Ана шуларни ўйлаганинг сари қалбининг туб-тубидан изтироб тўла нидо келади: “Ақлнинг дастидан дод!”. Одамларнинг яхши ёмонлигини олдиндан билишга фаннинг кучи етмайди. Эмбрионнинг эндигона уйғониб, “Одам бўлиб туғилсаммикан, туғилмасаммикан?” деган ҳолатида унинг келажagini башорат қилиб бўлмайди. Бунинг иложи бўлганда эди, балки ёмонларни, ёвузларни эмбрионлигидаёқ йўқ қилиш мумкин бўлар эди. Ана шунда инсоният бунчалик кулфатларни кўрмасди. Дунё ёвузликдан қутилган, эзгуликлар авж олган бўларди. Қирғинбарот урушларга чек қўйилиб, инсон ақли фақат тараққайётга, саодатли турмуш ва фаровон ҳаётга хизмат қилар эди. Масаланинг яна бир оғир маърифий-инсонпарвар томони ҳам бор. Ахир ёвуз киши ҳам одамку! У қандай жинойтчи бўлишидан қатъий назар инсон эканлигини назарда тутмоқ лозим. Яъни одамни йўқ қилишнинг, яшаш ҳуқуқидан маҳрум қилишнинг ўзи жинойт. Демак, ёмонлар яхшилар билан, ёвузлар эзгулар билан абадий ёнма-ён яшайверишади. Эзгулик тантана қилсаку нур устига аъло нур! Агар ёвузлик ғолиб келса, охир замон бўлади! Инсон ҳаёти бунчалик забун, тақдири бунчалик чигал бўлмаса... Чингиз Айтматовнинг тафаккур олами ана шундай кенг, ранг-баранг, изтиробли, андуҳларга тўла. Унинг инсон фалсафаси инсоннинг ўзи каби зиддиятли. Аммо журъатли, жасоратли, ўта қатъиятли. Даҳолик қудрати эса унинг ғоятда эзгулигида, неқбинлигида, оламни яхлитлигида, инсониятни бир бутунлигида идрок этишида!

Хулоса қилиб айтганда, Чингиз Айтматов бутун моҳияти билан жаҳон маданиятининг феномени. Унинг фалсафасини, даҳолик қудратини Инсон деган буюк ва айни пайтда мубҳам олам сир-синоатларини, бутун зиддиятлари, қарама-қаршиликлари ва ғоятда улкан интеллектуал салоҳиятининг бадиий таҳлили орқали кишилик ҳаётининг истиқболидан башорат деб тушуниш мумкин. Бу маҳобатли фалсафий тафаккур глобал дунёни ва инсониятни асрашда, кишилик тараққиётида эзгуликни ҳимоя қилишда, замонавий цивилизацияни яхшилик сари буришда қудратли омил бўлиб хизмат қилаверади.

REFERENCES

1. ЖЎРАЕВ, Н. ТАРИХ—ИНСОН, ЗАМОН ВА МАКОН ФАЛСАФАСИ.
2. Жураев, Н. К. (2021). ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ И ОБЩЕСТВО ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ КОНСЕНСУС, 2(1).
3. Juraev, N., & Ortikova, N. (2021). THEORETICAL SOURCES OF THE CONCEPT OF THE POLITICAL ELITE: A COMPARATIVE ANALYSIS. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 18(7), 1953-1961.
4. Жураев, Н. (2002). Янгиланишлар концепцияси: Яратилиши, эволюцияси ва амалиёти. Масъул муҳаррир.
5. SODIQOV, H., & JO'RAYEV, N. (2011). O'zbekiston tarixi-Turkiston chorizm mustamlakachiligi davrida. Sharq Neşriyatı., Taşkent.
6. Kholmuminov, J., & Juraev, N. (2020). The place and role of the sufi and philosophical order of the naqshbandi in the process of developing intercultural relations of the Tajik and Uzbek peoples. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(2), 308-317.
7. Жураев, Н. К. (1997). Место и роль политического лидера в условиях социально-политических реформ в Узбекистане.
8. Жураев, Н. К. (2021). ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ И ОБЩЕСТВО ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ КОНСЕНСУС, 2(1).
9. Khosimovich, J. N., & Almamatovna, R. T. (2021). Efforts to promote national ideology and national integration in india. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 2(1), 21-25.
10. Kholmuminov, J., & Narzulla, J. (2020). INFLUENCE OF VAHDAT UL-WOOJUDE PHILOSOPHY (UNITY OF BEING) ON NAKSHBANDIYA DOCTRINES Transformation processes and special features. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(2), 297-307.
11. Kholmuminov, J., & Narzulla, J. (2020). INFLUENCE OF VAHDAT UL-WOOJUDE PHILOSOPHY (UNITY OF BEING) ON NAKSHBANDIYA DOCTRINES. Solid State Technology, 63(6), 26-34.
12. Juraev, N. (2020). Ibn haldun's historical philosophy (1332-1406). International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(1), 180-187.

13. ЖЎРАЕВ, Н. (2017). HISTORY IS A PHILOSOPHY OF A HUMAN, TIME AND PLACE. Иностранные языки в Узбекистане, (3), 212-225.
14. Jo'rayev, N., & Zamonov, A. (2004). O 'zbekiston tarixi. T.: Oqituvchi.
15. Мухаммад, Ж. (2011). Хожа Мухаммад Парсо ва унинг «Фасл ал-хитоб» асари [Хваджа Мухаммад Парса и его труд «Фасл алхитаб»]. СИНО маънавий-маърифий, илмий-адабий, фалсафийирфоний уч ойлик журнали.
16. Мухаммад, Ж. (2010). Кўзгу хайрати. Шерий тўплам. Тошкент. «TAMADDUN.
17. Мухаммад, Ч. (2008). Тачаллӣ. Маҷмӯаи шер. Тошканд, Интишороти илмии давлатии «Доиратулмаорифи миллии Ўзбекистон, 44.
18. Холмўминов, Ж. (2008). Жомий ва ваҳдат ул-вужуд таълимоти [Джами и учение ваҳдат ал-вуджуд]/Масъул муҳаррир: Н. Комилов. Тошкент:«Ozbekiston milliy ensiklopediyasi, 232.
19. Халмуминов, Д. (2006, May). Влияние учения Ибн ал-'Араби на развитию мистических аспектов суфийских орденов Центральной Азии. In Суфизм в Иране и Центральной Азии. Материалы Международной конференции. 2-3 мая 2006 года г. Алматы (p. 256).
20. Мухаммад, Ж. (1999). Миҷғони офтоб. Маҷмӯаи ашъор. Душанбе, Интишороти «Оли Сомон, 55.
21. Kholmuminov, J., & Juraev, N. (2020). The place and role of the sufi and philosophical order of the naqshbandi in the process of developing intercultural relations of the Tajik and Uzbek peoples. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(2), 308-317.
22. Холмуминов, Д. М. (2022). «ҚИЁСИЙ ТАСАВВУФШУНОСЛИК»: МЕТОДОЛГИЯ ВА ФАН. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ КОНСЕНСУС, 3(2).
23. Холмўминов, Ж. М. (2022). ЖОМИЙНИНГ ФАЛСАФИЙ АСАРЛАРИДА «КОМИЛ ИНСОН» ТУШУНЧАСИНИНГ ШАРҲИ. О'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(9), 344-347.
24. Холмўминов, Ж., & Раҳмонбердиев, И. (2022). ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИНИНГ ГЛОБАЛ АҲАМИЯТИ ВА ДОЛЗАРБ ТАДҚИҚОТ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 23), 145-153.

25. Холмўминов, Ж. М., & Валиев, С. Ю. Ў. (2022). ИБН АЛ-АРАБИЙ–“ВАҲДАТ УЛ-ВУЖУД” ТЕОЛОГИК-ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМОТИ АСОСЧИСИ. Academic research in educational sciences, 3(5), 185-196.
26. Холмўминов, Ж. М. (2022). “ҚИЁСИЙ ТАСАВВУФШУНОСЛИК”–ТАСАВВУФ ТАРИХИ ВА ФАЛСАФАСИ ДОИРАСИДАГИ ЯНГИ ФАН СИФАТИДА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5), 194-213.
27. Холмўминов, Ж. М. (2022). ФИЁСИДДИН АЛИ ЯЗДИЙ–АМИР ТЕМУРНИНГ ҲАРБИЙ ЮРИШЛАРИ МУАРРИХИ. Academic research in educational sciences, 3(4), 191-202.
28. Holmo‘Minov, J. F., & Rahmonberdiyev, I. (2022). TASAVVUF FALSAFASI VA ADABIYOTINING GLOBAL AHAMIYATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 713-721.
29. Kholmuminov, J. M. (2022). THE POSITION OF TASAVVUF AND IRFAN IN MAVERUNNAHR AND KHORASAN: IBN AL-ARABI AND ABDURAHMAN JAMI (A COMPARATIVE ANALYSIS). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(9), 76-92.
30. Холмўминов, Ч. (2021). ХУДО ВА ҲАСТЇ АЗ ДИДГОҲҲОИ АРАСТУ, ФОРОбЇ ВА СИНО. Academic research in educational sciences, 2(10), 1115-1123.
31. Абсаттаров, Б. М., & Юсупова, Н. А. (2020). Эволюция взглядов об этике, этических критериях и этических нормах. Учёный XXI века, (12-1 (71)), 75-81.
32. Absattarov, B. M. (2019). EVOLUTION OF VIEWS ON ETHICS, ETHICAL CRITERIA AND ETHICAL STANDARDS. In НОВАЯ НАУКА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ (pp. 135-141).
33. Absattarov, B. M. (2019). SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT OF THE PERSON IN MODERN WORLD. Central Asian Problems of Modern Science and Education, 4(2), 167-173.
34. Mamarasulovich, A. B. (2021). IMPROVEMENT AND DEVELOPMENT OF ETHICAL CRITERIA AND NORMS.
35. МАМАРАСУЛОВИЧ, А. В. (2021). Баркамол ёшларни тарбиялашда маънавий-ахлоқий мезон ва меъёрларнинг ўрни. АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ХАБАРНОМА.

36. Mamarasulovich, A. B. (2022). RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF HUMAN MORAL DEVELOPMENT. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 11, 154-163.
37. Mamarasulovich, A. B. (2022). RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF HUMAN MORAL DEVELOPMENT. *Conferencia*, 197-201.
38. Mamarasulovich, A. B. (2021). IMPROVEMENT AND DEVELOPMENT OF ETHICAL CRITERIA AND NORMS.
39. Холмуминов, Д. М. (2021). ТАСАВВУФНИ ШАКЛЛАНТИРГАН МАНБАЛАР МУАММОСИ ҚИЁСИЙ ТАСАВВУФШУНОСЛИК ТАҲЛИЛИДА. *Исследование Ренессанса Центральной Азии*, 2(2).
40. Холмўминов, Ж. М. (2021). МОВАРОУННАҲР ФАЛСАФИЙ-ИРФОНИЙ МАКТАБЛАРИ ВА ИБН АЛ-АРАБИЙ ТАЪЛИМОТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 803-811.
41. Холмуминов, Д. (2021). ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ СУФИЗМА–ОДНА ИЗ ОСНОВ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1145-1150.
42. Холмўминов, Ж. (2021). СОҲИБҚИРОН АМИР ТЕМУР ФАТҲЛАРИДА ҲАРБИЙ ТАКТИКА ВА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАР МУТАНОСИБЛИГИ. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 538-553.
43. Kholmuminov, J., & Narzulla, J. (2020). INFLUENCE OF VAHDAT UL-WOOJUDE PHILOSOPHY (UNITY OF BEING) ON NAKSHBANDIYA DOCTRINES Transformation processes and special features. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(2), 297-307.
44. Kholmuminov, J., & Narzulla, J. (2020). INFLUENCE OF VAHDAT UL-WOOJUDE PHILOSOPHY (UNITY OF BEING) ON NAKSHBANDIYA DOCTRINES. *Solid State Technology*, 63(6), 26-34.
45. Холмуминов, Д. М. (2020). ВАҲДАТ УЛ-ВУЖУД ТЕОЛОГИК ТАЪЛИМОТИ ВА НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ КОНСЕНСУС*, 1(1).
46. Холмуминов, Д. М. (2020). УЧЕНИЯ НАКШБАНДИЯ И ФИЛОСОФИЯ «ВАХДАТ УЛ-ВУДЖУД»(ЕДИНСТВО БЫТИЯ). *Qazaqtaný*, 74.

47. MAMARASULOVICH, A. B. (2019). Общность общечеловеческих и национальных ценностей в нравственном развитии. ILM SARCHASHMALARI.
48. MAMARASULOVICH, A. B. (2018). INNOVATORY METHODS OF WORKING WITH UNORGANIZED YOUTH. European Science Riview.
49. MAMARASULOVICH, A. B. (2018). Zamonaviy sivilizatsiya rivoji va uning axloqiy mezonlari. TDPU ILMIY AXBOROTLARI.
50. Абсатторов, Б. М. (2022). ТАСАВВУФ–ЎЗ-ЎЗИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА ҲАҚИҚАТНИ БИЛИШ ЙЎЛИ СИФАТИДА. Gospodarka i Innowacje., 30, 167-173.

